

Het wapen van Woerden

door N. Plomp

Het wapen van Woerden heeft een lange geschiedenis, die tenminste teruggaat tot in de zestiende eeuw.¹ Het is zelfs mogelijk dat het wapen reeds is ontstaan toen Woerden in 1372 stadsrechten kreeg van hertog Albrecht van Beieren, die toen graaf van Holland was. In ieder geval verwijst één van de twee hoofdbestanddelen van het wapen naar die periode.

Het oude wapen van de heren van Woerden uit de dertiende eeuw, zoals dat bekend is uit bewaard gebleven afdrukken van het zegelstempel van de bekende Herman van Woerden, bestond uit een schild beladen met drie ruiten.² Uit een middeleeuws wapenboek zijn ook de kleuren bekend: het veld goud, de ruiten rood.³

Aan dat wapen werd door de stad Woerden een dwarsbalk toegevoegd, bestaande uit enkele rijen spitse ruiten, zoals die voorkwamen in het wapen van Albrecht van Beieren. Diezelfde ruiten, blauw op zilver, komen voor in bijvoorbeeld het wapen van Oud-Beierland en de Duitse deelstaat Beieren. In dit artikel willen we de tot nu toe bekende gegevens weergeven over vorm en toepassing van het stadswapen en over varianten op dat wapen die in gebruik zijn bij de Nederlands Hervormde gemeente en het Groot-Waterschap van Woerden.

De oudste vermeldingen van het wapen

De tot nu toe oudste vermelding van het stadswapen werd gevonden in de stadsrekening over het jaar 1533. De burgemeesters lieten toen negentien nieuwe leren emmers vervaardigen voor de brandbestrijding. Bij brand ging het er in die dagen nog primitief aan toe. Ieder die helpen kon repte zich met emmers naar de plaats des onheils om met water uit de Rijn, de stadsgracht, of putten in de buurt te trachten het vuur te doven. Hoewel het effect gering zal zijn geweest, hechtte het stadsbestuur toch veel waarde aan de emmers. Om duidelijk te maken dat deze stadseigendom waren, lieten de burgemeesters daarom op de nieuwe emmers „die wapens teykenen”.⁴ Nog in 1585 hingen er steeds 30 leren brandemmers, versierd met het stadswapen, in het stadhuis.⁵

De rekening van 1536 vermeldt hoe de plaatselijke schilder, Philips van Zeist, werd betaald omdat hij vijf dubbele haken had geverfd en het stadswapen daarop had geschilderd. Dubbele haken waren dubbelloops haakbussen, voor die tijd vrij zware vuurwapens, die de schutterij gebruikte bij de verdediging van de stad.⁶

In de rekening van 1568 wordt vermeld hoe het stadsbestuur bij een „tapijtlegger” te Leiden 18 „cussen blaederen” liet maken met het stadswapen.⁷

De posten uit de stadsrekeningen vertellen uiteraard niet hoe het wapen er uit zag. Die voorstelling moeten we aan andere bronnen ontlenen.

De oudste afbeeldingen van het wapen

Tot voor kort waren de oudste bekende afbeeldingen van het wapen die op de noodmunten uit de jaren 1575/'76, toen Woerden werd belegerd door de Spanjaarden.⁸ Daar is verandering in gekomen door de vondst van een aantal afdrukken van een stadszegel dat omstreeks diezelfde tijd werd gebruikt. De oudste afdruk daarvan die nu bekend is dateert van 22 oktober 1567.⁹

Het interessante van deze vondst is niet zozeer dat er nu een „nieuwe” oudste afbeelding is, maar veel meer dat het stadswapen hier werd afgebeeld in het stadszegel dat diende ter bekrachtiging van officiële stukken. Voordien had men een geheel ander zegel gebruikt. In het middeleeuwse stadszegel was niet het wapen afgebeeld, maar een gebouw dat verrassend veel lijkt op de Ridderzaal in Den Haag en dat waarschijnlijk een gelijksoortig gebouw te Woerden voorstelt, een kasteel (het huis

Honthorst) dat ten tijde van Herman van Woerden werd gebouwd en in de jaren 1418-1419 werd afgebroken. We gaan daarop hier verder niet in, omdat over het zegel en over het kasteel elders uitvoerig werd geschreven.¹⁰

De stad gebruikte tegelijkertijd twee verschillende zegels, met ongeveer dezelfde afbeelding. Het een was een geheimzegel (klein zegel), het andere een zegel ten zaken (groot zegel). Hoewel de keuze tussen beide zegels wel afhankelijk zal zijn gesteld van de aard van de akte, is daarin geen vaste regel aan te wijzen. De criteria verschilden van plaats tot plaats en van tijd tot tijd.

In Woerden zijn de middeleeuwse zegels met de kasteelafbeelding lang in gebruik gebleven. Het geheimzegel komt nog voor aan twee charters uit het jaar 1600 en het zegel ten zaken aan twee charters uit het jaar 1703. Van dit laatste is het bronzen stempel bewaard gebleven; het is thans in het stadsmuseum. Er zijn belangrijke oorkonden mee bezegeld, zoals de ratificatieoorkonde van de Pacificatie van Gent (1576) en de akte van aanneming van de Prins van Oranje als graaf van Holland (1583).¹¹

Men kon de afdruk van zo'n zegel op twee manieren aanbrengen: als uithangend zegel of als opgedrukt zegel. Oorkonden die op perkament zijn geschreven (charters) hebben meestal uithangende zegels. Men gebruikte daarvoor was, bij dergelijke stadszegels steeds groen van kleur. Een uithangend zegel wil zeggen dat door het charter een koordje of strookje perkament is gestoken waaraan het zegel is bevestigd. Een opgedrukt zegel werd op het stuk zelf aangebracht. Bij het stugge perkament hield dat niet goed, maar op papier ging het beter. Om te voorkomen dat het opgedrukte zegel ging verbrokkelen legde men over de was een papieren ruit of ster en maakte daarin met het zegelstempel een afdruk.

In Woerden gebruikte men in de zestiende en zeventiende eeuw de stempels met de afbeelding van „de grote zaal” voor uithangende zegels en stempels met een afbeelding van het stadswapen voor opgedrukte zegels. Van het oudste stempel met het stadswapen zijn inmiddels vier afdrucken bekend, uit de jaren 1567, 1577, 1578 en 1609.¹² Het werd door de oorkonders (burgemeesteren, schepenen en raden) hun zegel ten zaken genoemd en was dus in gebruik naast het uithangende zegel ten zaken met de afbeelding van „de grote zaal” er op, waarvan het stempel nog in het museum is.

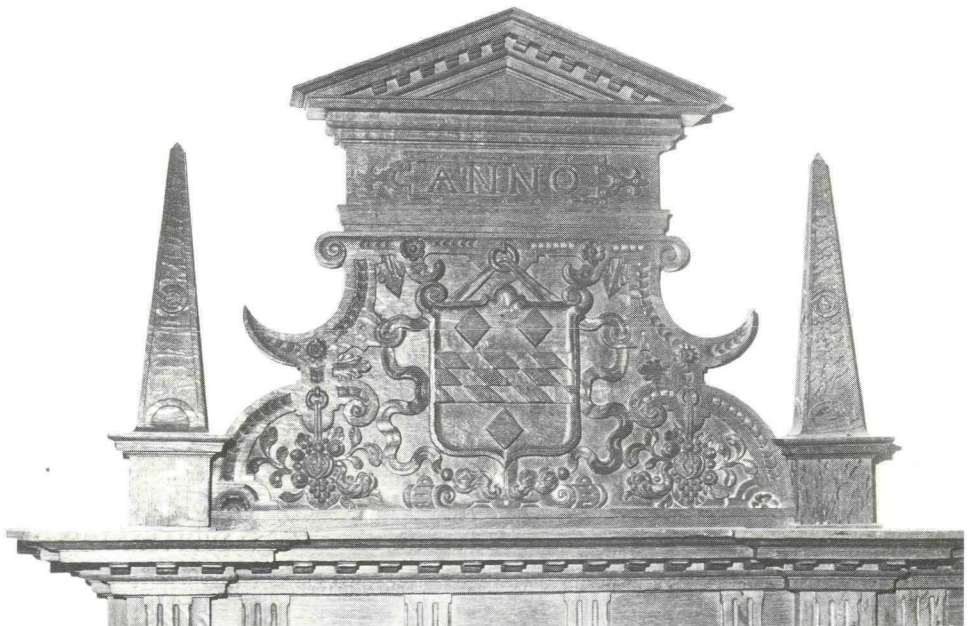
*Noodmunt van 1 stuiver uit 1575/76.
Coll. Stadsmuseum Woerden.*

De catalogus van het Centraal Museum te Utrecht uit 1928 vermeldt een „hardsteen met driehoekig fronton, met het gekroonde wapenschild van Eric III, hertog van Brunswijk-Wolfenbüttel-Calenberg (1528-1584). In den rechterbovenhoek het wapen van de stad Woerden. In het beschadigde fronton de rest van een jaartal: . . . 6. Hoog 0,21, breed 0,29, dik 0,05 m. Midden XVIe eeuw. Afkomstig uit de Buurkerk. Bruikleen van kerkvoogden der Nederduitsch Hervormde Gemeente. De linkerbovenhoek afgebroskeld”.¹³ Hoe deze hardsteen in de Buurkerk kwam zal wel een open vraag moeten blijven. De datering is waarschijnlijk 1566. Erik van Brunswijk kreeg Woerden in 1558 in pand. Dat nog na de opstand een steen met deze voorstelling gemaakt zou zijn, is minder waarschijnlijk. Mocht dat toch het geval zijn dan moet hij dus uit 1576 dateren.

Op de noedmunt van 1 stuiver uit 1575/'76, waarvan een exemplaar in het stadsmuseum is, bestaat de dwarsbalk in het wapen uit twee schuinrechts geruite rijen. Zo werd het wapen ook in 1596 afgebeeld in glas 1 in de Sint-Janskerk te Gouda, dat geschonken werd door de Staten van Holland. M.L. van Hangest d'Yvoy, heer van Mijdrecht, die de wapens op 25 augustus 1789 nauwkeurig natekende, geeft het weer in de kleuren van dat moment: in goud een in twee rijen van zilver en blauw schuinrechtsgeruite dwarsbalk, vergezeld van drie zwarte ruiten.¹⁴ Wie nu in de Sint-Janskerk dit glas bekijkt ziet echter blauwe ruiten.¹⁵ Waarschijnlijk is er bij een restauratie een fout gemaakt.

De tweede vorm van het wapen

Een kleine verandering zien we kort daarna optreden. In 1610 maakte de timmerman Jan Janszn. Vermij een fraaie eikenhouten betimmering in de nieuwe vroedschapszaal in het stadhuis, thans stadsmuseum. Hij verwerkte daar het stadswapen in en deed dat met een in *drie* rijen schuinrechtsgeruite dwarsbalk. Precies zo schilderde een jaar later Dammas Huygenszn. de Hoy het op de nieuwe stedekist waarin de burgemeesters hun papieren bewaarden. Op deze kist, eveneens in het stadsmuseum, zijn de drie ruiten zwart. Omdat echter de kist herhaaldelijk overgeschilderd kan zijn, kunnen we aan deze afbeelding niet teveel waarde hechten.

Betimmering vroedschapszaal stadhuis, thans stadsmuseum.

*Stedekist vervaardigd door Dammas Huygenszn. de Hoy.
Coll. Stadsmuseum Woerden.*

De stadsherberg

Het wapen van Woerden was in die tijd ook te zien op het uithangbord van de stadsherberg. Vele Woerdenaren herinneren zich nog de stadsherberg in de Voorstraat. Aan het einde van de zestiende eeuw stond de stadsherberg echter niet binnen, maar buiten de stad, aan het Zandpad. Dat is de huidige Leidsestraatweg, waar de steen- en pannenbakkerijen waren. Andere herbergen daar waren bijvoorbeeld „de Roos” bij de huidige Rozenbrug, al vermeld in 1593, en „het Vliegende Hert”, genoemd in 1606.

In 1596 wordt Jan Emontszn. Stam genoemd als waard in de stadsherberg buiten Woerden. Zijn opvolger Heyndrick Corneliszn. Nes staat te boek als waard „in de stedeherberge op 't Santpadt” in 1603, als waard „in 't Stadtwapen” in 1606, als waard „in 't waepen van Wourden” buiten de stad in 1612. In 1631 woonde zijn weduwe daar nog en in 1633 Pieter Heyndrickszn. Swanenburg. Diens weduwe verkocht in 1653, na het overlijden van haar tweede echtgenoot, de herberg aan Huybert Huybertszn. Vlieger, die schout was van Polanen tussen Woerden en Linschoten. In de transportakte wordt het pand omschreven als „seeckere huysinge, erve, stallinge ende aencleve van dien, genaemt van outs de stadsherberge, alwaer het wapen van Woerden uythanght, staende ende gelegen buyten de Rietvelderpoort deser stede, streckende voor van de voorseyde straet aff tot achter aen den opstall van den Rijn toe”. Nog in 1663 was Vlieger eigenaar. De oorlog van 1672, waarbij alle huizen buiten de Rietvelderpoort ten prooi vielen aan brand, zal ook het einde van deze herberg hebben betekend.¹⁶ Uit het voorgaande blijkt dat de stadsherberg geen stadseigendom was. Wel maakte het stadsbestuur er gebruik van. Zo worden in de stadsrekening over 1649/'50 verteringen in de stadsherberg tijdens een gesprek tussen enige vroedschapsleden en de Prins-stadhouder verantwoord.

De derde vorm van het wapen

In de stadsrekening over 1641/'42 wordt de aanschaf van een nieuw stadszegel vermeld. Het werd gemaakt door de goudsmid Jan Heyndrickszn. die later naar Utrecht verhuisde. Misschien bij vergissing (het stempel moest immers in spiegelbeeld worden gesneden) voorzag hij het wapen van een in drie rijen schuinlinksgewijde dwarsbalk. Voor het overige leverde hij echter fraai werk. Het werd een stempel dat tot in de negentiende eeuw model zou staan voor andere afbeeldingen van het

wapen. Hij was ook de eerste die de kleuren aanduidde door puntjes en arceringen, zoals dat enige decennia tevoren in zwang gekomen was. De kleuren en metalen kwamen volgens die aanduidingen overeen met de huidige kleuren, uitgezonderd de drie ruiten, die door hem blauw aangegeven werden. Het schild was gedekt met een kroon van drie bladeren en twee parels en had als schildhouders twee omziende leeuwen. De beide leeuwen stonden op een blad waaraan een lint hangt, gebogen in de vorm van het zegel, waarop staat: „SIGILLUM WOERDANUM” (zegel van Woerden). De ruimte tussen het schild en het lint is opgevuld met een bloemkrans.

Lakafdruk „SIGILLUM WOERDANUM”.

Foto: Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage.

Dit zegel is nog lang in gebruik gebleven. Het stempel is in het stadsmuseum. Er zijn afdrucken voorhanden op een aantal akten van indemniteit uit de periode 1797 tot 1805, ten tijde van de Bataafse republiek. Op oudere akten uit de jaren 1738 tot 1792 werd een stempel afgedrukt dat iets kleiner was.¹⁷ Het wapen was daarop gelijk aan dat uit 1642 en kennelijk daarnaar gemaakt. Het randschrift is eveneens gelijk, maar staat omgekeerd.

Na 1642 komen op allerlei drukwerken, zoals stadsplattegronden, gildebrieven enzovoort afwijkende versies van het wapen voor (niet omziende leeuwen, variaties in de dwarsbalk enz.).

Onder het Koninkrijk Holland (1806-1810) zegelde het „Gemeente bestuur van Woerden” met het gevierendeelde Koninkrijkswapen: 1 en 4 een leeuw, 2 en 3 een adelaar. Toen het Koninkrijk Holland bij Frankrijk werd ingelijfd kreeg de „mairie de Woerden (Dept. du Zuider-zee)” een nieuw zegel, met uitsluitend de adelaar er in. Beide laatstgenoemde stempels zijn nog in het stadsmuseum aanwezig.

Lakafdruk van het thans nog ten stadhuize in gebruik zijnde zegelstempel.

Foto: Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage.

Het gemeentewapen

Na het herstel van de onafhankelijkheid werd op 24 juni 1814 de Hoge Raad van Adel ingesteld, die onder meer de vraag kreeg te beantwoorden welke zegels of wapens de nieuw ingestelde gemeentebesturen moesten gaan gebruiken.

Het daarover uitgebrachte rapport resulteerde in een Besluit van de Souvereine Vorst (d.d. 24 december 1814, nr. 32) waarbij werd bepaald dat door de Hoge Raad van Adel alle gemeenten die een wapen hadden gevoerd of wensten te gaan voeren zouden worden opgeroepen daartoe tekeningen of voorstellen in te zenden. De bevestiging van oude wapens en de verlening van nieuwe zou daarna geschieden door de Souvereine Vorst op voordracht van de Hoge Raad van Adel.

De oproep werd geplaatst in de Staatscourant van 5 januari 1815. De inzendingen dienden te geschieden voor 1 mei 1815.

Het antwoord van het Woerdense gemeentebestuur op deze oproep luidde als volgt:

„Woerden, den 14 April 1815

S.

Ik heb de eer HoogWelGeboren Heeren!
hier nevens te zenden het wapen dezer
stad, met sollicitatie van daar op te
mogen ontvangen de confirmatie van
Z.M. den Koning.

Omtrend den oorsprong van hetzelfde,
die voorzeker meer dan twee eeuwen
teld, heb ik na alle aangewende pogingen,
geene de minste ontdekkingen kunnen doen,
en het is dus uit dien hoofde, dat ik mij
in de onmogelijkheid bevinde eene om-
schrijving van de origine daar bij te voegen.

De Burgemeester der Stad Woerden
(w.g.) W. van Oudheusden Az.

Aan den Hoogen Raad
van Adel, der Nederlanden”.

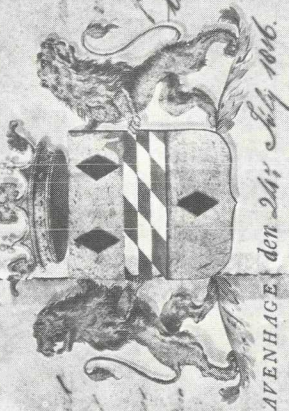
De bijgevoegde wapenschildering is bijzonder fraai en behoort tot de beste inzendingen die de Hoge Raad van Adel heeft ontvangen.¹⁸ Het is een nauwgezette kopie van de afbeelding in het stadszegel van 1642. Het gemeentebestuur had geen beter voorbeeld kunnen kiezen. Uit de gemeenterekening blijkt dat het wapen was geschilderd door W. Paling Rzn. Deze Willem Paling (Oudewater 1769-Woerden 1823) was postmeester te Woerden.

De tekenaar van de Hoge Raad van Adel had dan ook weinig anders te doen dan het werk van zijn Woerdense collega te kopiëren. Daarbij werd echter terecht het lint met het opschrift „Sigillum Woerdanum” weggelaten, evenals de bloemkrans tussen het schild en dit lint, die slechts als vlakvulling diende. In deze vorm bevestigde de Hoge Raad van Adel (daartoe bevoegd krachtens K.B. d.d. 29 februari 1816) de gemeente Woerden in het gebruik van het oude stadswapen op 24 juli 1816. Het wapen werd getekend en beschreven in de registers van de raad en een wapendiploma met dezelfde afbeelding en beschrijving werd aan het gemeentebestuur toegezonden.

VAN WEGE DEN KONING.

DE HOOGHE RAAD VAN ADEL, gebruik makende van de magt aan
denzelve verleend, bij besluit van den 20ten Februarij 1816, bevestigt bij
desen de *Stad Woerden*.

ingevolge het, door *Haar* gedaan verzoek in het bezit van het navolgende Wapen:

*De van den, alleen uit
in welke van den koning
aan den koning, gader met
van den koning, alle om god.*

Gedaan in 'S GRAVENHAGE den 24^{den} July 1816.

Stad Woerden
Secretaris.

TER ORDONNANTIE VAN DEN HOOGEN RAAD,
de Wapen Prins

Wapendiploma van de bevestiging van het stadswapen van Woerden door de Hoge Raad van Adel op 24 juli 1816. Coll. Gemeentearchief Woerden.

Ongetwijfeld is het aan het gemeentebestuur te danken dat daarbij een wapen werd verleend waarvan de afbeelding nauwkeurig overeenkwam met het officiële stadswapen uit de periode 1642 tot 1805. Even zeker was het aan de Hoge Raad van Adel te wijten dat van dit wapen een beschrijving werd gegeven die niet erg helder en volledig was. In de ongelukkige wapentaal van die dagen, half Frans, half Nederlands, luidt de beschrijving op het officiële diploma: „Zijnde van goud, beladen met eene geëchiqueteerde fasce van lazuur en zilver van drie tires en verzeld van drie lozanges van sabel, staande twee en chef en een en pointe; het schild gedekt met eene kroon en vastgehouden door twee leeuwen, alles van goud”.

Terecht schreef d'Ablaing in een uitgave over de gemeentewapens: „De Hooge Raad van Adel, bij de daarstelling van het Koninkrijk met werkzaamheden overkropt, heeft herhaaldelijk aangedrongen op vermeerdering van personeel; toen daaraan niet voldaan, en niettemin spoed vereischt werd, moest deze aangelegenheid aan ondergeschikten overgelaten worden, en . . . het publiek oordele”.¹⁹

De beschrijving van het schild is volledig, doch van de kroon is de vorm niet beschreven en van de leeuwen ontbreekt de aanduiding dat zij omgewend zijn en op een blauw blad staan. Woerden staat met deze wat gebrekkige wapenomschrijving echter niet alleen. Vergelijken we die van gemeenten die dezelfde kroon of dezelfde schildhouders kregen, dan blijkt dat de beschrijvingen zeer uiteenlopen.²⁰

De vraag of de wapenbeschrijving of de wapenafbeelding uit het diploma als maatgevend moeten worden aangemerkt, valt in dit geval op historische gronden in het voordeel van de afbeelding uit. In hedendaagse termen zou het wapen als volgt omschreven kunnen worden: „In goud een in drie rijen van blauw en zilver schuin links geruite dwarsbalk, vergezeld van drie zwarte ruiten. Het schild gedekt met een gouden kroon van drie bladeren en twee maal drie parels en gehouden door twee omziende leeuwen van goud, elk staande op een blauw blad”.

Het zegel van de Hervormde gemeente

De Hervormde gemeente had een zegelstempel dat het meest gebruikt werd op de attestaties die belijdende lidmaten bij vertrek naar elders meekregen. Ook werd zo'n stempel er wel in inkt op afgedrukt. In vele archieven van kerkelijke gemeenten elders zullen dergelijke attestaties nog voorhanden zijn, maar systematisch onderzoek is daar niet naar gedaan. Evenmin is in de (vanaf 1595 bewaarde) Woerdense kerkrekeningen gezocht wanneer men zegelstempels liet vervaardigen.

De oudste bekende afdruk van het kerkzegel dateert van 1603. In het midden staat daarin: „GODS WOORDEN” en als randschrift daarom heen „SVLLEN NIET VERGAEN”; bovenin de rand staat een rozet.

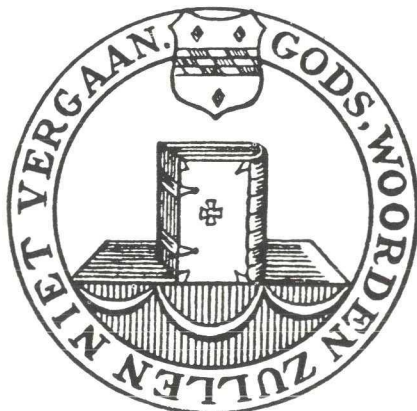

*Kerkzegel Hervormde gemeente met afbeelding van het stadswapen, 1660.
Coll. G. van Rijn.*

In 1660 was een bijna gelijk zegel in gebruik, maar inmiddels was het rozet vervangen door een afbeelding van het stadswapen: een in twee rijen schuinrechts geruite dwarsbalk, vergezeld van drie ruiten, alles zonder kleuraanduiding.²¹

Bij de grote brand tijdens de Franse bezetting in 1672 is het kerkzegel wellicht verloren gegaan. De heer C.L.J. de Kaper vond in de kerkrekening van 1673/'74 een betaling verantwoord van een nieuw stempel van het zegel.²² Gedateerde afbeeldingen uit de periode 1674/1775 zijn nog niet bekend. Gedateerde afdrukken van een stempel dat in 1775, 1797, 1805 en 1806 in gebruik was, vertonen een Bijbel die op een tafel staat, met als randschrift daaromheen „GODS WOORDEN ZULLEN NIET VERGAAN”. Bovenin het zegel ook hier het wapen van de stad, maar met een balk van drie rijen (nog steeds schuinrechts geruit). Aan de arcering te oordelen was de dwarsbalk zilver en groen en waren de drie ruiten die de dwarsbalk vergezellen eveneens groen.

In 1835 was er een nieuw stempel met dezelfde voorstelling.²³ Later zijn er nog diverse varianten op vervaardigd.

*Kerkzegel Hervormde gemeente zoals het thans nog in gebruik is.
Coll. Archief Nederlands Hervormde gemeente Woerden.*

Het wapen van het Groot-Waterschap

Evenals het stadswapen is ook het wapen van het Groot-Waterschap nog volop in gebruik. Het verschilt met het stadswapen door de dwarsbalk, die in het wapen van het waterschap golvend is van drie stukken, blauw en zilver.

De oudste gedateerde afbeelding van dit wapen is te vinden in een handschrift van de Utrechtse verzamelaar Arnoud van Buchel (1565-1641), die enkele malen Bodegraven bezocht. Hij tekende er onder meer de wapens na uit een gebrandschilderd glas in het koor van de kerk, dat in 1599 was geschonken door de Staten van Holland, de stadhouder Prins Maurits, het Hoogheemraadschap Rijnland, het Groot-Waterschap Woerden en de steden Leiden en Gouda. Het wapen van het Groot-Waterschap is daar als volgt afgebeeld: in goud een golvende dwarsbalk van vier stukken, blauw en zilver, vergezeld van drie zwarte ruiten.²⁴

Uit de zestiende of zeventiende eeuw zal ook de gevelsteen met het waterschapswapen zijn die in het stadsmuseum is. Volgens overlevering zouden de drie stenen waartoe deze behoort uit een van de stadspoorten afkomstig zijn. Groeneyk noemt het waterschapswapen niet bij zijn beschrijving van de wapens in de (toen nog bestaande) Leidse poort uit 1829. Misschien waren de stenen uit de Utrechtse poort, die afgebroken werd in 1777.²⁵

Op de kaart van het Groot-Waterschap uit het jaar 1670, gegraveerd door de gebroeders Vingboons, is de golvende dwarsbalk eveneens van vier stukken, maar van zilver en blauw. De drie ruiten zijn daar van blauw. Het schild is gedekt door een kroon van drie bladeren en twee parels en heeft als schildhouders heraldisch links een griffioen en rechts een leeuw.²⁶

Wapen van het Groot-Waterschap van Woerden op de kaart van 1670.

Van onbekende datum is een zilveren zegelstempel met als randschrift „S. (= sigillum, d.w.z. zegel) Hoogh Heymrecht v. Landen v. Woerden”, een nogal kromme benaming. De dwarsbalk in het wapen is van vier stukken, het eerste en derde smaller dan het tweede en vierde. Ook hier een kroon van drie bladeren en twee parels.

In een later zegel van het Groot-Waterschap zijn van de dwarsbalken het eerste en derde stuk breder dan het tweede en vierde. Dit zegel, waar de leeuw en de griffoen als schildhouders te zien zijn en het schild gedekt is met een fantasiekroontje, heeft als randschrift „S. COLLEGY AQVADVCTVS WOERDENSIS”.

Uit 1807 zou een van de zilveren bodebussen van het Groot-Waterschap dateren. In deze bodebus (de „ambtsketen” van de bode van het Groot-Waterschap) is het meesterteken PVG aangebracht, hetgeen dan niet betrekking heeft op de zilversmid Pieter van Geelen die in 1671 te Woerden trouwde, maar op een latere naamgenoot die in 1807 keurmeester was van de stad Woerden.²⁷ Of dat juist is zou nader onderzoek moeten uitwijzen.

Ook het wapen van het Groot-Waterschap heeft geïnspireerd tot de naamgeving van een herberg. In een akte uit 1691 wordt François van Manen herbergier „in 't Wapen van 't Waterschap van Woerden” genoemd.²⁸ Hij koos die naam niet zomaar, want sinds 1690 vergaderde in zijn herberg het bestuur van het Groot-Waterschap. Na zijn dood deed zijn weduwe de herberg over aan Abraham Emans. De rekening van het Groot-Waterschap over het jaar 1700 maakt gewag van 12 spaans leren stoelen voor de rechtkamer bij A. Emans en 12 zilveren lepels met het wapen van het Groot-Waterschap.

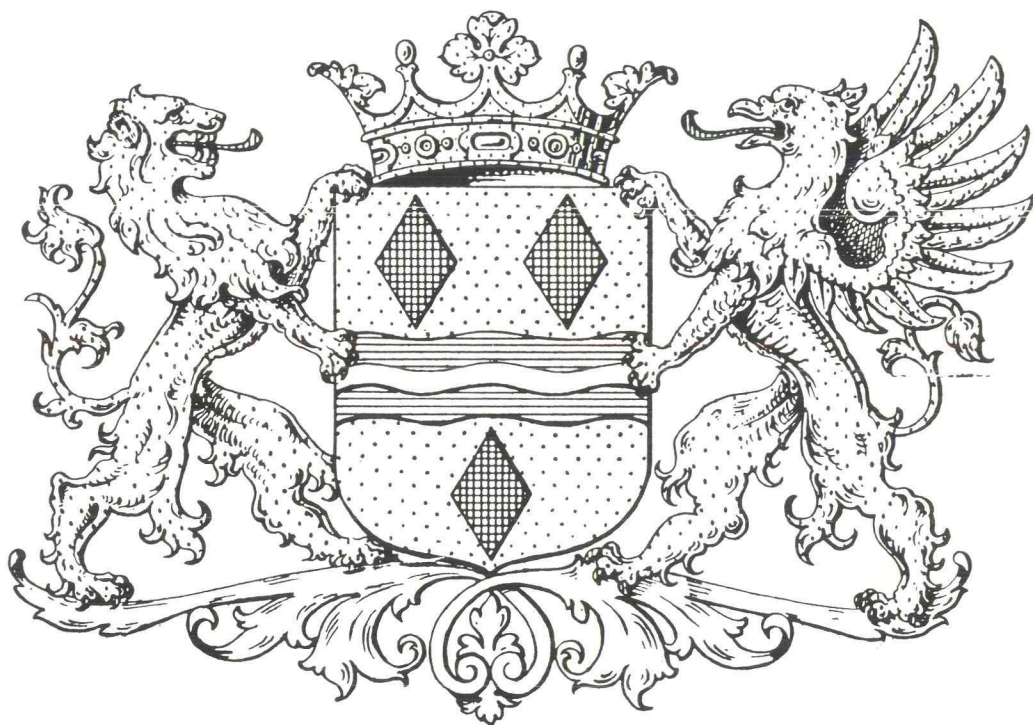

*Bodebus van het Groot-Waterschap van Woerden.
Foto: Gemeentearchief Woerden.*

In 1705 werd het pand aangekocht en vervolgens met aangrenzende eigendommen verbouwd tot Gemeenlandshuis. Tweehonderd jaar later deed het Groot-Waterschap een deel van de gebouwen van de hand en verbouwde het andere deel, waarin het nu nog gevestigd is.²⁹

In een van deze panden in de Havenstraat heeft mogelijk de gevelsteen gezeten die velen zich herinneren uit de gevel van de stadsherberg in de Voorstraat, later bankgebouw. Weliswaar is daarop het stadswapen geschilderd, maar terecht merkte de streekarchivaris op dat de schildhouders die van het wapen van het Groot-Waterschap zijn. Het is danook zeer waarschijnlijk dat het schild oorspronkelijk niet met het stadswapen beschilderd was maar met het waterschapswapen.

Bij Koninklijk Besluit d.d. 30 december 1933 nr. 123 is het wapen van het Groot-Waterschap officieel vastgesteld. De beschrijving luidde: „In goud een golvende dwarsbalk van azuur, waaromheen een smalle golvende dwarsbalk van zilver, en vergezeld van drie ruiten van sabel. Het schild gedekt met een gouden kroon van drie bladeren en twee paarlen, en gehouden door een leeuw en een griffioen, beide van goud, getongd en genageld van keel”.

*Wapen van het Groot-Waterschap van Woerden.
Foto: Gemeentearchief Woerden.*

Noten:

- 1) Een deel van de hier volgende gegevens werd eerder gepubliceerd in een opstel van Z. van Doorn en N. Plomp, „De zegels en het wapen van Woerden”, in: *Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland* (Zuid-Hollandse Studiën XII) ('s-Gravenhage, 1966) 261-270.
- 2) *Corpus Sigillorum Neerlandicorum. De Nederlandsche zegels tot 1300.* ('s-Gravenhage, 1937-1940), nr. 1378.
- 3) Koninklijke Bibliotheek Brussel, Fonds Handschriften nr. 15656 (wapenboek van de heraut Gelre) f. 107.
- 4) Gemeentearchief Woerden, stadsrekeningen.
- 5) Als noot 4.
- 6) Als noot 4.
- 7) Als noot 4.
- 8) Als noot 1. Vergelijk N. Plomp, *Woerden 600 jaar stad* (Stichts-Hollandse Bijdragen 13/Hollandse Studiën 4) (Woerden, 1972) 107-108.
- 9) Rijksarchief in Zuid-Holland, Archief Staten van Holland voor 1572 nr. 1362 (d.d. 22-10-1567) en nr. 2581 (d.d. 19-6-1577); Rechterlijk archief Woerden nr. 98 (d.d. 14-7-1578); Rijksarchief in Utrecht, Archief kapittel ten Dom nr. 1564 (d.d. 6-1-1609).
- 10) N. Plomp, *Woerden 600 jaar stad*, afb. H tegenover blz. 38, blz. 57-60; N. Plomp, „De drie burchten van Woerden”, in: *Heemtuindinghen* 12(1976) 17-23; zie ook het in noot 1 genoemde artikel.
- 11) Als noot 1.
- 12) Als noot 9.

- 13) *Centraal Museum Utrecht. Catalogus van het historisch museum der stad* (Utrecht, 1928) blz. 151 nr. 997.
- 14) Centraal Bureau voor Genealogie, 's-Gravenhage, Collecties van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde.
- 15) A. ten Bruggencate, „Heraldische gids van de Goudse glazen”, in: *Jaarboek Centraal Bureau voor Genealogie* 3 (1949) 128-168, i.h.b. 162-163.
- 16) Rijksarchief in Zuid-Holland, Rechterlijk archief Woerden nr. 44 (1603), 48 (19-8-1653), 49 (23-6-1663), 78 (29-5-1593); notariële archieven nr. 8497 (18-1-1596), 8498 (15-3-1606, 19-7-1606), 8500 (8-8-1612); Weeskamerarchief Woerden 3 f. 149 (1631) en f. 167 (1633).
- 17) Gemeentearchief Woerden, Akten van indemniteit.
- 18) Archief Hoge Raad van Adel, 's-Gravenhage. Dossier „Zuid-Holland 153 G, Woerden”.
- 19) W.J. d'Ablaing van Giessenburg, *Nederlandsche gemeentewapens*. (Utrecht, 1862) 2-4, 16.
- 20) K. Sierksma, *De gemeentewapens van Nederland*. (Utrecht, 1960).
- 21) *Kerkhistorisch Archief* I (1858) 496, II (1859) 484, III (1862) 311.
- 22) Gemeentearchief Woerden. Kerkrekeningen.
- 23) Zegelverzamelingen Ned. Hervormde Kerk, Leidschendam.
- 24) Universiteitsbibliotheek Utrecht, Coll. Handschriften nr. 1648, „Inscriptiones monumentaque in templis et monasteriis Belgicis inventa” f. 119.
- 25) O. Groeneyk, *Beknopte geschiedkundige beschrijving der stad Woerden* (Zierikzee, 1829) 64.
- 26) C.J. van Doorn en L.Cl.M. Peters, *Kaartboek van het Groot-Waterschap van Woerden* (Alphen aan den Rijn, 1974).
- 27) M. Agterberg, *De Hollandsche bodebus* (Z. pl., 1980) 55.
- 28) Rijksarchief in Zuid-Holland, Rechterlijk archief Woerden nr. 51 (8-5-1691).
- 29) C.J. van Doorn, „Het Gemeenlandshuis van het Groot-Waterschap van Woerden”, in: *Heemtijdinghen* 25 (1969) 1-5.

Koninklijke doortocht door Woerden in 1839

door A.N. Blok

Inleiding

Hoewel vorsten en prinsen op hun route van Het Loo naar Den Haag vele malen door Woerden getrokken zullen zijn, wordt daar in de stedelijke archieven nauwelijks gewag van gemaakt.

Dit verandert als de in 1839 net gehuwde Erfprins van Oranje (de latere Koning Willem III) en zijn gemalin Prinses Sophie, terugkerend uit Duitsland¹, op weg naar Den Haag tijdens hun doortocht door Woerden met enig ceremonieel worden verwelkomd.

„Algemeene Bepalingen”

Op 11 juli 1839 publiceert de Staatscourant de door de Kamerheer-Ceremoniemeester, de graaf van Limburg Stirum Noordwijk, opgestelde en uit 16 artikelen bestaande „Algemeene Bepalingen van het ceremonieel, hetwelk zal plaats hebben bij gelegenheid der aankomst van Hunne Koninklijke Hoogheden den Erfprins van Oranje en Hoogstdezelfs Gemalin”².

In de artikelen 3, 4, en 6 wordt onder andere gesteld dat de doortocht door Woerden zal plaatshebben op 16 juli; de burgemeester, wethouders en een deputatie van de stad, alsmede de garnizoenscommandant zullen zich op een korte afstand buiten de stad begeven om Hunne Koninklijke Hoogheden met hun huwelijk te complimenteren, terwijl de Gouverneur³ (destijds Van der Duyn van Maasdam, die samen met Van Limburg Stirum en Van Hogendorp het illustere „Driemanschap” vormde) en de Generaal-commandant der provincie Zuid-Holland „HH. KK. HH.” op de grens van de provincie, dus ook net buiten Woerden, zullen ontvangen.

Verder zullen er langs de route door de stad de troepen van het garnizoen en de dienstdoende schutterij in slagorde opgesteld moeten staan.